

Prison Breaks. Toward a Sociology of Escape

AN-SOFIE VANHOUCHE^a

MARTIN, T.M., & CHANTRAINE, G. (Eds.) (2018). *Prison Breaks. Toward a Sociology of Escape*. Palgrave MacMillan.
10.1007/978-3-319-64358-8

Panopticon, 41 (6), 593-599
© 2020 Maklu | ISSN 0771-1409 | November 2020

- ^a Docent, Vakgroep Criminologie, Onderzoeksgroep CRiS, Vrije Universiteit Brussel (corresp.: An-Sofie. Vanhouche@vub.be)

Midden december 2019 ontsnapten verschillende gedetineerden uit de gevangenis van Turnhout. De ontsnappingen brachten onrust teweeg. Enkele weken later berichtten de media bovendien over de postkaart die een (intussen gevatte) vluchter vanuit Thailand naar de gevangenis zou hebben gestuurd: 'Gevluchte gevangene Sekkaki stuurt postkaart uit Thailand naar gevangenis van Turnhout: Middelvinger naar systeem' (VANRENTERGHEN & HUYGHEBAERT, 2020). Vervolgens reageerde onderzoeker Van Tourhout op de bewondering die Sekkaki kreeg: 'Het is wel stoer zo de middelvinger opsteken naar het systeem. Het is België vrolijk ontbloot'. Het is duidelijk, ook in België brengen ontsnappingen uit gevangenissen dikwijls heel wat uiteenlopende publieke reacties teweeg: van onveiligheidsgevoelens tot bewondering. Bovendien is een ontsnapping in België niet strafbaar. Ook dat zorgt reeds lange tijd voor politieke en maatschappelijke discussies. Het voorstel van een nieuw strafwetboek, waarover in de Kamercommissie Justitie momenteel debatten lopen, wil de ontsnapping uit de gevangenis strafbaar stellen. Maar ook in 2019 lag er een wetsvoorstel¹ ter bespreking dat hetzelfde doel voor ogen had. In de toelichting van dit wetsvoorstel wordt de traditionele discussie over ontsnappingen gevoerd: '*Sommige criminologen en rechtsgeleerden zijn van mening dat een gedetineerde steeds een perspectief moet hebben om te ontsnappen. Zoniet wordt het leven binnen de gevangenis ondraaglijk met alle gevolgen voor de interne veiligheid. Hiertegenover staat echter de maatschappelijke kostprijs van een ontvluchting*'.² Ondanks de grote gemediatiseerde en publieke aandacht voor het fenomeen, resulteren ontsnappingen zelden in criminologische en penologische onderzoeken naar het fenomeen. Vandaar mijn interesse voor het boek *Prison Breaks. Toward a Sociology of Escape*. Het boek belooft het thema te benaderen vanuit een vernieuwende invalshoek: '*This edited collection analyses the prison through the most fundamental challenge it faces: escapes...the authors show how escapes not only break the prison, but are also fundamental to the existence of such institutions: how they are imagined, designed, organized, justified, reproduced and transformed.*' (<https://www.palgrave.com/gp/book/9783319643571>)

1 Wetsvoorstel betreffende het strafbaar stellen van ontvluchting, *Parl. St. Kamer* 2019, nr. 55 0367/001

2 *Ibid.*, p. 4.

Deze belofte wordt absoluut ingelost. Vooreerst is er de boeiende benadering van het fenomeen. Hoewel een van de bestaansredenen van een gevangenis precies het afzonderen van personen van de buitenwereld is, en dagelijkse praktijken dikwijls overwegend in het teken staan van het beperken van ontsnappingsrisico's, schenkt de academische wereld relatief weinig aandacht aan dit fenomeen. Wanneer dit toch gebeurt, steunen studies voornamelijk op kwantitatief onderzoek dat variabelen zoekt om het ontsnappingsrisico van een persoon te voorspellen (zie bijvoorbeeld de meta-analyse van GENDREAU, et al., 1997). Anderzijds bestudeert de criminologie, vanuit theoretische inzichten ontwikkeld binnen situationele criminaliteitspreventie, hoe ontsnappingen binnen categorische onderverdelingen verklaard worden (zie bijvoorbeeld het overzichtboek van WORTLEY, 2002). Uiteindelijk bestaat er een hele reeks juridische studies die nagaan of en hoe overheden ontsnappingen criminaliseren en bestraffen (zie bijvoorbeeld het recent verschenen boek van MEIJER, et al., 2020). Echter, de studies in dit boek stellen andere, vernieuwende, doelstellingen voorop en schuiven daarbij drie vragen naar voren: Waarom ontsnappen mensen? Welke betekenis krijgt een ontsnapping binnen de brede samenleving? Wat zijn de effecten van ontsnappingen?

Dit is absoluut innovatief en dwingt de lezer tot verwondering en reflectie over de variaties en manieren waarop gevangenissen een lokale inbedding krijgen binnen de sociale, maatschappelijke en politieke context in verschillende werelddelen. Bovendien besteedt het boek uitgebreide aandacht aan de machtsverhoudingen in gevangenissen die dikwijls autoriteitsverhoudingen binnen de bredere samenleving symboliseren. Daarom behandelen de kritische studies in het boek niet alleen inzichten uit gevangenisliteratuur – *beyond prison-centrism* – maar analyseren ze ontsnappingen tevens aan de hand van macro sociologische kaders (CHANTRAINE & MARTIN, 2018).

1. ALGEMENE BESCHOUWING

Wie dit boek enkel leest om zicht te krijgen op de eigen nationale en westerse context, komt dus bedrogen uit. Het boek gaat breder en past binnen een beweging die de westerse dominantie binnen de criminologie doorbreekt. Hoewel de penologie, een discipline binnen de criminologie, sterk inzet op internationaal comparatief onderzoek (NELKEN, 2010), toont dit boek aan dat ook deze studies beperkingen in zich dragen. Recent gaat de aandacht bijvoorbeeld voornamelijk naar neoliberale staten (zoals de Verenigde Staten van Amerika en het Verenigd Koninkrijk) en de zogenaamde welvaartstaten (zoals de Scandinavische landen) en hun penaal beleid. Dit boek onderstreept het belang van penologisch onderzoek buiten de westerse wereld om alomvattende wetenschappelijke kaders te kunnen ontwikkelen.

Bovendien benadrukt dit werk de beperkingen van penologische inzichten. Hoewel het eerste deel van het boek diep ingaat op ervaringen binnen detentie en hoe deze leiden tot ontsnappingspogingen, geven de volgende hoofdstukken bredere inzichten omtrent de sociale, culturele en politieke rol van detentie binnen samenlevingen. Een van de voorbeelden die mij het meest bijblijft bespreekt de Tunesische casus: tijdens de Jasmijnrevolutie ontsnapte maar liefst een derde van de volledige gevangenispopulatie. De auteurs reflecteren hoe deze ontsnappingen de legitimiteit en slagkracht van een nieuwe overheid onmiddellijk na een revolutie zwaar onder druk zetten. Hoewel het boek verscheen in een penologische reeks, is het boek dankzij dergelijke voorbeelden tevens interessant voor een breder publiek met interesse in politieke en maatschappelijke vraagstukken.

Een beperking van het boek betreft de geringe aandacht voor de gehanteerde onderzoeksmethoden. De onderzoeken kregen vorm binnen zeer uiteenlopende maatschappelijke en

politieke contexten. Net daarom draagt een grondige bespreking en reflectie over de onderzoeksmethoden mijns inziens bij tot nieuwe methodologische inzichten over onderzoeken in verschillende werelddelen. Daarnaast kregen sommige onderzoeken vorm op basis van een zeer beperkte dataset. Dit hoeft op zich geen probleem te vormen maar vraagt wel om een uitgebreide transparante kadering.

2. THEMATISCHE BESPREKING

Het boek werpt dus een sociologische, politieke, juridische en penologische blik op ontsnappingen uit de gevangenis. Om deze uiteenlopende thema's overzichtelijk te bundelen worden de twaalf hoofdstukken geordend volgens vier centrale thema's: (1) *resistance* en het dagelijkse leven in penitentiaire inrichtingen, (2) politiek en transities in samenlevingen, (3) wetgeving en bureaucratie, (4) denkbeelden en populaire cultuur. Ik heb ervoor gekozen om per thema enkele algemene en bredere reflecties uit het boek weer te geven en telkens één, naar mijn aanvoelen interessant, hoofdstuk per thema grondig te bespreken.

2.1. Verzet en het dagelijkse leven in penitentiaire inrichtingen

De studies in dit onderdeel stellen dat ontsnappingen plaatsvinden als personen het gevoel hebben dat de bestraffing illegitiem is. Geslaagde ontsnappingen die plaatsvinden vanuit een dergelijk gevoel resulteren in verschillende ervaringen zoals een gevoel van persoonlijke vrijheid, het uitdagen van de overheid en het aantonen van de kwetsbaarheid of gebreken van het gevangeniswezen. De betekenisgeving van ontsnappingen situeert zich bovendien binnen een persoonlijk gevoel van macht of een uitdaging van de overheidsmacht. De drie hoofdstukken (BANDYOPADHYAY, 2018; JEFFERSON, 2018; SANTORSO, 2018) in dit onderdeel bespreken boeiende resultaten en vertrekken daarbij veelal vanuit opkomende penologische onderzoekstradities die het narratief van de gedetineerde persoon centraal stellen.

Het eerste hoofdstuk (BANDYOPADHYAY, 2018) betreft een etnografisch onderzoek in een Indiase gevangenis. De auteur bekritiseert de traditionele literatuur die ontsnappingen louter als een vorm van *resistance* of verzet tegen het systeem definiëren. Op basis van ontsnappingen of ontsnappingspogingen beoogt BANDYOPADHYAY om deze betekenisgeving te verruimen en te differentiëren. Vooreerst bespreekt de auteur een mislukte ontsnappingspoging van een vrouwelijke gedetineerde. Het vooropgestelde narratief van de gedetineerde vrouw betreft de nood om terug te keren naar het leven voor de opsluiting en het bieden van ondersteuning aan familie buiten de gevangenis. Echter, haar mislukte ontsnappingspoging treft uiteenlopende actoren binnen de inrichting en heeft een blijvende impact op de dagelijkse gevangenispraktijken. Zo ondergaat de ontvluchte vrouw na haar terugkeer vernederende behandelingen door het gevangenispersoneel. Maar ook haar medegedetineerden, bewust van het dreigende verlies van allerlei privileges, stellen zich vijandig op. Het incident heeft vervolgens een invloed op de vertrouwensrelatie tussen de gedetineerden en het personeel en resulteert uiteindelijk in een strikter regime. De sancties treffen daardoor niet alleen de direct betrokkenen maar ook de hele gedetineerdenpopulatie. Het is duidelijk dat de betekenisgeving vanuit een *resistance* discours te weinig oog heeft voor een bredere betekenisgeving van deze ontvluchtingspoging. Het *resistance*-narratief legt zich voornamelijk toe op het interne verhaal van een persoon. Ontsnappingen worden daarnaast ook door externe actoren en zelfs de brede samenleving op uiteenlopende wijzen gedefinieerd en ervaren. Het volgende voorbeeld in het hoofdstuk gaat dieper in op die samenleving en beschrijft een situatie waarbij gedetineerden tijdens de vlucht een beambte doodden. De politie schoot daarna al de vluchtende gedetineerden neer. Naderhand creëerde de gevangenisautoritei-

ten een narratief dat de ontvluchting en haar eigen beperkingen om gedetineerden binnen te houden, marginaliseerde. Men bracht het incident naar voren als een moord binnen de gevangenis. Op deze manier leden de Indische gevangenisautoriteiten geen gezichtsverlies en konden stereotiepe denkbeelden van de gevaarlijke gedetineerden voortbestaan in de samenleving. Uiteindelijk bespreekt de auteur beperkt dat de gevangenis soms ook als een veilige haven wordt aanschouwd. In dat geval beschouwt de gedetineerde de gevangenisstraf juist als een vlucht uit de samenleving. Deze drie voorbeelden dagen het beperkte kader vanuit de *resistance* literatuur uit en bieden nieuwe referentiekaders om de betekenissen van ontsnappingen te begrijpen.

2.2. Politiek en transities

In de volgende hoofdstukken (SEN, 2018; BOUAGGA, 2018; GARCES, 2018) richten de auteurs de aandacht voornamelijk op de literatuur over gevangenisopstanden, ontsnappingen en hun bredere maatschappelijke impact. De hoofdstukken behandelen grote ontsnappingen en kleine maar invloedrijke vluchtpogingen. Persoonlijk vond ik deze onderdelen bijzonder verrijkend dankzij de uitgebreide aandacht voor de betekenisgeving van ontsnappingen binnen uiteenlopende politieke en maatschappelijke contexten en (r)evoluties. In dergelijke kwetsbare politieke situaties, wordt bovendien de simplistische opdeling tussen goed (de overheid) en kwaad (de gedetineerde die ontsnapt) sterk genuanceerd en gecontextualiseerd. In verschillende landen of situaties beschouwt de bevolking (een deel van) de gedetineerden namelijk als onderdrukten van een illegitiem machtsstelsel en biedt de bevolking dan ook actief of passief hulp bij (grote) ontvluchtingen uit gevangenissen. Ik focus hier op hoofdstuk vijf (BOUAGGA, 2018). Dit hoofdstuk behandelt de ontsnappingen uit Tunesische gevangenissen tijdens de Arabische lente.

In 2010 leidden de vernederende behandelingen van de politie tot een zelfdoding van een straatverkoper. Deze wanhoopsdaad was de spreekwoordelijke druppel die de terroriserende invloed van de Tunesische autoriteiten op haar bevolking symboliseerde. Ook gedetineerden maakten deel uit van deze beweging en klaagden over de overbevolkte en vervallen gevangenissen waarin zij verbleven. Na het aftreden van de president, smeekten familieleden van de gedetineerden bij de bewakers om hun familieleden te bevrijden. Ook gedetineerden poogden te ontsnappen. In 2011 ontsnapte maar liefst een derde van de volledige gevangenispopulatie. De ontsnappingen waren enerzijds een reactie tegen de voormalige staat die werd gekenmerkt door haar machtsmisbruik. Anderzijds vreesden gedetineerden dat het aftreden van de president en de daarmee gepaarde gaande chaos ertoe zou leiden dat opgesloten personen verwaarloosd zouden worden. Deze opstanden leidden tot gewelddadige confrontaties met gevangenispersoneel waarbij verschillende personen het leven lieten. Hoewel de ontsnappingen onderdeel waren van de revolutie, zette de morele paniek die dergelijke incidenten veroorzaakten de revolutie ook onder druk. De ontsnappingen kregen zo een ambigue betekenis. Er gingen zelfs stemmen op dat gevangenisdirecties, die banden hadden met het afgetreden regime, gedetineerden intentioneel lieten ontsnappen om onveiligheidsgevoelens te creëren bij de bevolking en de roep naar een terugkeer van het voormalige regime in de hand te werken. De bevolking vreesde op haar beurt dat de ontsnappingen zouden resulteren in een stijging van de criminaliteit, gepleegd door (ex-)gedetineerden. Voornamelijk de ontsnappingen van gedetineerden met een hoog risicoprofiel werden daardoor zelfs beschouwd als een gevaar voor de revolutie. Revolutionairen riepen gedetineerden daarom op om zelf terug te keren naar de gevangenis waarop ongeveer 2425 ontsnapte gedetineerden terugkeerden. De vrijlating van politieke gevangenen was dan weer wel een van de beoogde doelstellingen van de revolutie. Kortom, dit onderzoek re-

flecteert over de invloed van de ontsnappingen uit de gevangenis op de geloofwaardigheid van het Tunesische regime dat tot stand kwam na de revolutie en hoe deze ontsnappingen in een revolutionaire context verschillende, soms tegenstrijdige, betekenissen kregen zoals politieke emancipatie, institutioneel falen, vrijheid, onveiligheid en anarchie.

2.3. Wetten en bureaucratie

In dit onderdeel (SALLE, 2018; SALLÉE, 2018; MARTIN, 2018) staan reflecties over wetgevingen en de criminalisering van ontsnappingen centraal: Welke landen criminaliseren ontsnappingen? Is een ontsnapping uit een gevangenis met inhumane detentieomstandigheden legitiem en zou het een recht moeten zijn? Welke (bureaucratische) reacties volgen op een ontsnapping?

Hoofdstuk negen (MARTIN, 2018) behandelt een verbluffende casus waarbij de focus ligt op het penitentiair personeel. Het stuk betreft een etnografisch onderzoek in Oeganda en behandelt de (bureaucratische) onzekerheden van het gevangenispersoneel naar aanleiding van een ontsnapping. Op basis van een ontsnappingscasus bespreekt de auteur de hachelijke werkcontext van het penitentiair personeel in Oeganda, hun rol in de illegale economie in de instelling en hun kwetsbare positie. De auteur beschrijft de dag waarop een gedetineerde tijdens een transport naar de rechtszaal ontsnapt. Een reconstructie van deze dag toont aan hoe corruptie sterk ingebed is in dagelijkse praktijken van het penitentiair maar ook juridisch personeel. Het is immers duidelijk dat de gedetineerde hulp kreeg bij de ontsnapping maar men weet niet van wie. Na de ontsnapping van de gedetineerde uit het gerechtsgebouw wordt een willekeurig personeelslid verdacht van strafrechtelijke feiten waaronder hulp aan een gedetineerde om te ontsnappen en het verwaarlozen van zijn plichten (*neglect of duty*). Tijdens het onderzoek naar de rol van dit personeelslid bij de ontsnapping (liet het personeelslid de gedetineerde intentioneel ontsnappen?) merkt de auteur al snel dat voorname juridische principes zoals het bewijs van schuld op basis van feiten, niet centraal staan. Integendeel, de houding van het personeelslid in de rechtszaal evenals zijn gebrek aan discipline en pogingen om te wijzen op de illegale praktijken van zijn overste, leidden tot zijn veroordeling. Het personeelslid eindigt vervolgens opgesloten in de gevangenis waar hij voordien dienstdeed. Dit voorbeeld illustreert de situatie waarin penitentiair personeel in Oeganda werkt: een arbeidscontext gekenmerkt door grote onzekerheid, weinig ondersteuning en arbitraire beslissingen wanneer de situatie fout loopt. De gevangenis veroorzaakt zo niet alleen onmacht en lijden bij gedetineerden maar ook in sterke mate bij het personeel.

2.4. Voorstellingen van ontsnappingen en populaire beeldcultuur

Het laatste onderdeel (BENNETT, 2018; RICORDEAU, 2018; FERGUSON, et al., 2018) behandelt de symbolische betekenis van ontsnappingen in populaire nieuwsmedia en films. In dit onderdeel wordt deze betekenis dikwijls opengetrokken naar mogelijkheden om te ontsnappen uit allerlei maatschappelijk opgelegde keurslijven zoals gender, gehoorzaamheid aan een autoritair regime of het huwelijk.

In hoofdstuk tien bespreekt BENNETT (2018) de invloed van gevangenisfilms op de publieke percepties over de bestraffing van daders. In de eerste plaats benadrukt de auteur de invloed van de media op onze beeldvorming. Meestal worden onze percepties en meningen namelijk gevormd op basis van persoonlijke ervaringen, ervaringen of informatie van *peers* of informatie van instituties en nieuwsmedia. Maar de gevangenis is een gesloten

instelling waardoor weinig mensen rechtstreeks in contact komen met gevangenen. Daardoor hebben burgers, buiten mediaberichtgeving en films, weinig referentiekaders om een realistisch beeld te vormen over gevangenen. De uiteenlopende visies die binnen een samenleving bestaan op detentie, worden volgens de auteur dan ook beïnvloed door populaire films. Maar vooreerst beklemtoont BENNETT dat de grote focus op ontsnappingen in gevangenisfilms een onrealistisch beeld schetsen van een gevangenisinstituut. Ontsnappingen zijn immers zelden de sensationele gebeurtenissen zoals weergegeven in films. Het gaat namelijk vaak om gedetineerden die bijvoorbeeld niet terugkeren uit een penitentiair verlop. Maar dat biedt voor filmmakers onvoldoende stof om een spectaculair verhaal op te hangen. Ontsnappingsfilms werpen dus een beperkte, vaak sensationele blik op ontvluchtelingen.

De auteur onderscheidt verschillende types van films waarvan twee belangrijke stromingen hier besproken worden. Enerzijds is er de disproportionele focus op uitzonderlijke maar gruwelijke misdaden die kijkers warm maken voor het stijgende gebruik van punitieve en zware gevangenisstraffen. Deze films legitimeren de gevangenis aan de hand van een focus op gevaarlijke gedetineerden, het normaliseren van punitieve bestraffingsvormen en een ontkenning van de schade die gevangenisstraffen teweeg brengen. Een voorbeeld van een dergelijke film betreft *Con Air*, een film die in 1997 in première ging. Deze film beantwoordde aan de toenmalige Amerikaanse tijdsgeest die werd gekenmerkt door het expansionistische gevangenisbeleid. Het waren de hoogdagen van de *supermax prisons* in de Verenigde Staten. In de film ontsnappen gedetineerden tijdens een transfer in een vliegtuig. *Con Air* speelt in op de angsten van het publiek door gedetineerden als gevaarlijke beestachtige agressievelingen voor te stellen. Dergelijke representaties bieden op hun buurt verantwoording voor een disproportionele aandacht voor buitengewone vormen van beveiliging en opsluiting en een vergaande exclusie van gedetineerden uit de samenleving.

In tegenstelling tot het vorige genre, hebben ontsnappingsfilms regelmatig een reformistische agenda. Deze films vertalen dikwijls de visie van complexe wetenschappelijke studies in behapbare beelden waardoor de kijker zich emotioneel betrokken voelt met slachtoffers, het gevangenispersoneel en de gedetineerden. Binnen deze stroming beoogt men reflectie en een geëngageerd debat op gang te brengen met het brede publiek. Een voorbeeld van een dergelijke film is *I am a fugitive from a chain gang* uit 1932. Deze film vertelt het waargebeurde verhaal van een oud-strijder die aan het einde van WOII terugkeert naar huis. Wanneer hij thuis aankomt, blijkt dat zijn vrouw een nieuwe partner heeft en zijn voormalige job werd ingenomen. Radeloos pleegt de hoofdrolspeler uiteindelijk een overval en komt hij terecht in de gevangenis waar hij zware dwangarbeid verricht in een *chain gang*. Doorheen het verhaal creëert de film empathie voor de twee ontsnappingen uit deze zware en onmenselijke werkomstandigheden. Ook de aandacht voor de soms moeilijke levensomstandigheden die kunnen leiden tot het plegen van misdrijven komen in deze film naar voren. Kortom, dergelijke films voeden de kritische geest van de kijkers en stellen het systeem waaruit de gedetineerde vlucht, in vraag.

3. CONCLUSIE

Het boek *Prison Breaks. Toward a Sociology of Escape* benadert het fenomeen van ontsnappingen uit de gevangenis vanuit uiteenlopende perspectieven die aanvullend op elkaar een alomvattend beeld schetsen van de diverse en minder voor de hand liggende betekenissen van ontvluchtelingen uit de gevangenis. Dankzij deze originele invulling biedt het boek een meerwaarde voor de platgereden wetenschappelijke paden die zich al te vaak focussen

op louter juridische studies of onderzoeken naar ontsnapingsrisico's. De bovenvermelde voorbeelden breken mijns inziens ook een lans voor meer openheid naar criminologisch onderzoek buiten de Westerse wereld. De studies uit verschillende werelddelen zetten aan tot verwondering en bieden nieuwe inzichten die toelaten de eigen nationale context met een andere blik te benaderen. Kortom, dit boek is een aanrader voor lezers die op zoek zijn naar innovatieve literatuur waarbij gevangenisonderzoek wordt ingebed binnen bredere sociologische kaders.

REFERENTIES

- GENDREAU, P., GOGGIN, C. E., & LAW, M. A. (1997). Predicting prison misconducts. *Criminal Justice and Behavior*, 24(4), 414-431.
- MEIJER, S., HIRSCH BALLIN, M.F.H. CUPIDO, M., & PIEKHAAR, Y.R.S. (2020). *De zucht naar vrijheid*. Boom Uitgevers.
- NELKEN, D. (2010). *Comparative Criminal Justice: Making Sense of Difference*. SAGE Publications Ltd. 10.4135/9781446251546
- VANRENTERGHEM, A., & HUYGHEBAERT, P. (22 januari 2020). Gevluchte gevangene Sekkaki stuurt postkaart uit Thailand naar gevangenis van Turnhout: "Middelvinger naar systeem". *VRT NWS*. <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2020/01/22/sekkaki-postkaart/>
- WORTLEY, R. (2002). *Situational Prison Control: Crime Prevention in Correctional Institutions* (Cambridge Studies in Criminology). Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9780511489365.